

Kókai-Nagy Viktor¹:

Diakónia az Újszövetségben

Diaconia in the New Testament.

Our research yields the conclusion that the diaconia is a general term, meaning the preaching of the gospel by words and deeds. The fact that in the NT, this activity is labelled as *diakonia*, marks that this is not a kind of function, competency, or privilege. It is a ministry for God and for humans and go-between God and men, mediator of divine message. This testifies to what God has done for us in Jesus. Both aspects of the practice of the diaconia are important (word and deed) for the ministry of salvation.

Keywords: diakonia, ministry, service, activity, go-between, messenger

Manapság természetes, ha az ember egy idegen szóra bukkanva beüti a számítógép keresőjébe, majd válogatva a feldobott lehetőségek között, próbál valamiféle meghatározásig eljutni. Ha ezzel a módszerrel kezdünk el mi is tájékozódni, akkor hamarosan rájövünk, kétféle meggyőződéssel találkozunk a diakónia kifejezéshez kapcsolódóan: az első – kicsit elnagyoltan nevezzük protestáns meghatározásnak – leginkább arra helyezi a hangsúlyt, hogy a diakónia alapvetően szeretetszolgálat,² a másokért végzett önkéntes és/vagy fizetett munka. A másik meghatározás – nevezhető katolikusnak – a diakóniai szolgálat liturgiai karakterét és az egyházi renden belüli hivatal-jellegét³ emeli ki, sőt el is

¹ Egyetemi docens a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen és a Komáromi Selye János Egyetem Református Teológia Karán, Email: kokainagy.viktor@drhe.hu

² Erről meggyőződni elegendő, ha az ember átfutja a www.diaconie.de oldal főbb menüpontjait (utolsó letöltés: 2018. 12. 13.). Lásd továbbá FRUTTUS István Levente: *Diakónia és/vagy szociális munka?*, in: Embertárs 2013. 2. szám. 137–148, 138k. Történeti áttekintéséhez lásd John N. COLLINS: *Diakonia. Re-Interpreting the Ancient Sources*, Oxford, Oxford University Press, 1990. 8–14; továbbá Anni HENTSCHEL: *Diakonia im Neuen Testament*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2007. 11–34.

³ A diakonátus a II. Vatikáni zsinat döntése következtében kapott ismét fontos szerepet a Római Katolikus egyházon belül (vö. Lumen Gentium 29. – <https://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=3>, utolsó

választja ezt a *karitástól*, ami inkább a protestáns diakónia tartalmi megfelelője.⁴

Noha mai protestáns nyelvhasználatunkból adódóan természetesnek vesszük, hogy az egyházi (szeretet)szolgálatot a diakónia kifejezéssel jelöljük, ha a kifejezés eredeti alkalmazását vizsgáljuk,⁵ azt látjuk, hogy a szolgálat kifejezésére más szavak talán alkalmasabbak lettek volna, mint pl. az *ypéretés* (ApCsel 26,16) és a *therapón* (Zsid 3,5) kifejezések, melyek megfelelő közös fordítása talán a „segítő”⁶ lehetne. A mai liturgia szavunk görög eredetije (*leiturgia*) ugyancsak ide kapcsolható: a tisztségviselő hivatalos szolgálátára utalt az állam vagy a nép számára (vö. Lk 1,23; Zsid 9,21; 10,11 – kivétel Róm 15,16) – a *Septuaginta* ennek megfelelően a templomi szolgálatra alkalmazta azt.⁷ Ennél karakteresebb eltérést mutat a *dul-* szócsoporttól, mert noha mindkét szóval egy olyan személyt jelöltek, aki alárendeltje volt valaki másnak, a *diakonos*, mivel tevékenységével urát/küldőjét jelenítette meg, ezért részesedett annak rangjából, és nem annyira alárendeltsége, mint a másikért végzett feladata vált hangsúlyossá.⁸ A *dulos* (szolga, rabszolga) társadalmi státuszt jelentett, és a hangsúly azon volt, hogy ezt a szolgálatot egy rabszolga végzi, tehát nincs szabad választása, engedelmeskednie kellett az utasításoknak.⁹ Ezzel szemben a *diakonos* megbízatást töltött be, ami részben önkéntes is lehetett. Korábban az a vélemény

letöltés 2018. 11. 20.). A témához Johannes KREIDLER: *A diakónusok a jelenlegi egyházi és társadalmi kihívások tükrében. Az állandó diakonátus négy évtizede Németországban*, in: Klemens Armbruster – Matthias Mühl (szerk.): *A diakonátus teológiája*, Budapest, Vigilia, 2016. 14–23; továbbá COLLINS: *Diakonia*, 14–20.

⁴ A kétféle megközelítés kialakulásának, fejlődésének rövid áttekintéséhez lásd John N. COLLINS: *Diakonia Studies, Critical Issues in Ministry*, Oxford, Oxford University Press, 2014. 3–8; 40–53.

⁵ A *Septuaginta* a héber szolgál/szolgálat/szolgálni szavakat a *duleuein*, *leiturgein* és a *latreuein* kifejezésekkel fordítja. A *diakone,w ktl.* összesen hét alkalommal fordul elő a LXX-ban és kizárólag kései iratokban – lásd HENTSCHEL: *Diakonia*, 62k.

⁶ Lásd Johannes P. LOUW – Eugene A. NIDA: *Greek-English Lexicon of the New Testament*, New York, United Bible Societies, 1989. 460k.

⁷ Hermann Wolfgang BEYER: *diakone,w ktl.*, in: ThWNT II. (1935), 81–93. 81. Érdekes tényre hívja fel a figyelmünket E. Käsemann, amikor megállapítja, az Újszövetség jellemzően kerül a tisztségek technikai megjelöléseit (*leiturgia*, *timé*, *arché*) mert ezek előfeltételeznek bizonyos uralkodó–alávetett viszonyt – vö. Ernst KÄSEMANN: *Amt und Gemeinde im Neuen Testament*, in: Karl Kertelge (szerk.): *Das kirchliche Amt im Neuen Testament*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1977. 173–204. 173.

⁸ Vö. Alfons WEISER: *diakone,w ktl.*, in: EWNT I. 1980. 726–732. 727.

⁹ Karl Heinrich RENGSTORF: *dou/loj ktl.*, in: ThWNT II. 1935. 264–283. 264k. Ennek a szócsoportnak semmi köze nem volt a valláshoz, vallásossághoz. Ezen alapvetően változtat a *Septuaginta*, mikor a szolgálni/szolgálat/szolga kifejezésekre túlnyomó többségében a *dul-* szócsoportot használja (RENGSTORF: *dou/loj ktl.*, 268).

uralkodott (lásd Beyer és Weiser szócikkeit), hogy a *diakon*- szócsoport a rabszolgák asztal körüli szolgálatára vonatkozott a görögben, és már itt is alkalmanként általános (szolgálni) értelmet nyert. Ma már látjuk, hogy – noha ritkán, az asztal körüli önként vállalt szolgálatra is vonatkozik – a *diakonos* alapvetően egy olyan személyt jelöl, aki más ügyében járt el, egy harmadik személy szavait adta tovább, hírvivő, megbízást teljesítő, közbenjáró (lásd Collins és Hentschel kutatásait¹⁰). Úgy vélhetjük – Kocsis Imréhez csatlakozva¹¹ – hogy az Újszövetségben nem tekinthetjük egyik jelentéstartalmat sem kizárólagosnak. Ugyanakkor az is biztos állítható, hogy az első keresztyének – néhány kivételtől eltekintve – egységesen a *diako*- szócsoportot alkalmazzák a gyülekezetben szolgálatot végző feladatának jelölésére,¹² ha pedig így döntöttek, akkor erre bizonyosan jó okuk volt. Ugyanakkor azt azért pontosítanunk kell, mit értsünk „szolgálat” alatt.

Ha csak az Újszövetségben áttekintjük a *diako*- szócsoport alkalmazását, már akkor is roppant színes kép tárul elénk. A teljesség igénye nélkül: asztal körüli szolgálat (Mt 22,13; Lk 10,40; Jn 2,5); gondoskodni, segíteni a másíknak (Mt 25,44; Mk 1,13 par.); Jézus teljes életére vonatkoztatva (Mk 10,45 par., Lk 22,26k); a tanítványok szolgálata általában (Mk 9,35; 10,43 par.); apostoli igehirdetés, Isten szavának közvetítése (ApCsel 1,17–25; 20,24; Róm 11,13; 1Kor 3,5; 2Kor 3–6); a gyülekezet (karitatív) szolgálata (ApCsel 6,1; Róm 12,7; 1Pt 1,12); a jeruzsálemieknek gyűjtött adomány (ApCsel 11,29; Róm 15,25–31); tisztséghez hasonló karakterű szolgálat, amit nők éppen úgy végezhetnek, mint férfiak (1Kor 12,5; 16,15; Róm 16,1; Ef 4,12; 1Tim 3,11); vezetői képesség / tisztség (Ef 4,17; Kol 4,17; 1Tim 4,6).

Mivel az Újszövetség szerzői élő nyelvként használták a görögöt, ezért esetükben nem feltétlenül tudatos, ha egy-egy kifejezés különféle jelentésárnyalata megjelenik a szövegben belül, illetve ha elmosódik a határ a szavak jelentéstartalma között. Így a másokért (egyéner, vagy közösségért) végzett szolgálatot több szó is jelölheti: pl. Mk 10,43k – *diakonos-dulos*; Jn 13,16 – *dulos-apostolos* – vagyis Jézus apostolai az Úr (rab)szolgái is egyben,

¹⁰ Jó összefoglalását adja Collins álláspontjának MUCSI Zsófia: *Diakónia – Mit jelent a szó?*, in: FRUTTUS István Levente (szerk.): *Diakóniai Tanulmányok 2.*, Nagykovács, KRE-TFK Diakóniai Intézet, 2005. 27–38.

¹¹ KOCIS Imre: *A szolgálatok és szolgálattelvők az Újszövetségben*, Budapest, Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, 2018. 14k. Ugyanakkor szüknek gondoljuk Fruttus megközelítését: „Collins kiegészítésével megtarthatjuk a diakónia mai, egyedi keresztyény jelentését” (*Diakónia és/vagy szociális munka?*, 140), mert az általa a cikkében alkalmazott diakónia fogalomból éppen az hiányzik, amit Collins is hiányol a német megközelítésből: a diakóniát csak a szeretetszolgálatra redukálja. Ezt egyébként Fruttus is érzékeli, amikor a diakónia kifejezést nem a katolikus diakóniával, hanem a karitásztartalmával veti össze (Uo. 140k).

¹² Vö. Eduard SCHWEIZER: *Gemeinde und Gemeindeordnung im Neuen Testament*. Zürich, Zwingli Verlag, 1962. 154–159.

akiknek küldetést adott.¹³ De említhetjük ehhez kapcsolódóan a 2Kor 5,20-at is, ahol a *presbeyó*¹⁴ világítja meg a békéltetés szolgálatának egyik aspektusát: követségben járni. Kijelenthető továbbá, hogy a keresztyén szolgálatban nem az engedelmesség, hanem a másikhöz fűződő viszony válik hangsúlyossá, éppen ezért egyik szociológiai kategória sem fedi le pontosan a tanítványságot.¹⁵ Végül még egy általános megállapítás: a keresztyénség kezdetén alapvetően nincsenek tisztségek a gyülekezetben, hanem különféle ajándékokban részesednek a gyülekezetek tagjai, és láttak el bizonyos feladatokat, ahogyan azt a helyzet megkívánta: a szükség határozta meg a készséget. Néhány évtized elteltével azonban már körvonalazódott, melyik feladatra van folyamatosan szükség, mint ahogyan az is, melyik feladattal kell állandó személyeket megbízni, ezzel vette kezdetét az egyházi tisztségek kialakulása.¹⁶

A diakónia jelentését két nagy újszövetségi iratcsoport határozza meg: a szinoptikus hagyomány és a páli korpusz. Időrendben haladva elsőként Pállal kell foglalkoznunk, aki széles körben ismertté teszi a *diakonia* kifejezést a keresztyén gyülekezeteken belül, és akinek választásában bizonyosan jelentős szerepet játszott a *diako-* szócsoport közvetítő, hírvívő jelentése (vö. 2Kor 2,14–6,13; különösen: 3,3¹⁷).

1. Pálnál Jézus egy olyan Úr, akinek egyik legkarakteresebb vonása, hogy szolgál (*dulos*)¹⁸ és szolgál (Fil 2,6–11), ennek pedig a legfontosabb következménye, hogy a pogányok számára is megnyitotta az utat Istenhez (Róm 15,8–12). Ezért Pál sem lehet több és más, mint mestere, saját magát Krisztus (rab)szolgájának, küldöttjének tartja (Róm 1,1 – *dulos*). Ha viszont ennek a szolgálatnak a mibenlétét vizsgáljuk, akkor az nem más, mint az evangélium átadása, közvetítése (1Kor 3,5 [*diakonos*] – Apollóssal¹⁹). Társaival együtt,

¹³ Lásd Thomas SÖDING: „Nem azért, hogy neki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgáljon” (Mk 10,45). A diakónia és a diakonátus, az Újszövetség fényében, in: Klemens ARMBRUSTER – Matthias MÜHL (szerk.): A diakonátus teológiája, Budapest, Vigilia, 2016. 26–56. 28k. továbbá 38k.

¹⁴ A hivatalos politikai ügyben eljáró vagy császári küldött jelzője, aki feladata végzésében a megbízó teljhatalmával rendelkezik – vö. HENTSCHER: *Diakonia*, 119k.

¹⁵ COLLINS: *Studies*, 86.

¹⁶ Vö. Karl Hermann SCHELKE: *Dienste und Diener in den Kirchen der neutestamentlichen Zeit*, in: Karl KERTELGE (szerk.): *Das kirchliche Amt im Neuen Testament*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1977. 220–234; 228–230. A témához lásd továbbá KÓKAI NAGY Viktor: *Pneumatikus egyházvezetés*, in: Fazakas Sándor – Ferencz Árpád (szerk.): „Krisztusért járva követségben...”. (Acta Theologica Debrecinensis 3.), Debrecen, 2012. 377–395.

¹⁷ Meggyőzően COLLINS: *Studies*, 109–112.

¹⁸ A szolgálat „Isten emberének méltóságát fejezi ki, akinek a tekintélye abból fakad, hogy Istenhez kötődik” (SÖDING: *Diakónia*, 45). Ehhez kapcsolódóan jegyezzük meg, hogy a szolgálat általában nem örvendett nagy népszerűségnek az ókorban, ez alól talán az államnak tett szolgálat jelentett kivételt (RENGSTORF: *dou/loj ktl.*, 264k) – ebből sejthetjük, milyen hatással volt Pál első olvasóira Krisztus szolgálai voltának hangsúlyozása.

¹⁹ Vö. COLLINS: *Diakonia*, 196–198.

az új szövetségnek és Istennek, valamint ebből adódóan a gyülekezetnek is Istentől elhívott szolgálója (2Kor 3,6; 6,1–10).²⁰ Az elküldött szolga pedig többé már nem teheti meg, hogy saját elvei és értékrendje szerint cselekedjen, legalábbis amíg küldetésében jár, mert ez idő alatt azt képviseli, aki küldte. Ezek alapján természetes, hogy a keresztyén közösségekben megjelenik a diakónia, és ezek egyik legsajátosabb vonásává válik, hiszen a tanítványok feladata is ugyanez a kettős szolgálat lesz, amit a krisztológia alapoz meg. A 2Kor 5,11–21-ben pedig egy másik fontos feladat jelenik meg, és segíti a diakónus feladata mibenlétének meghatározását, ez pedig a megbékélés, békéltetés szolgálata.²¹ Látható tehát, a *diakoneó* számos formát ölthet. Tovább kutatva a kifejezés tartalmát, mindenképpen meg kell említenünk egy sajátos páli kulcsszót, ami minden egyházi szolgálat teológiai precíz és átfogó megnevezése, ez pedig a karizma (vö. 1Kor 12,4–6).²² A karizmáról, Isten ajándékáról megtudjuk, hogy a gyülekezet közössége kapja, még ha egyénileg is gyakorolható némelyik, ebből adódóan viszont a célja sem lehet más, mint a gyülekezet építése. A gyülekezet tagjainak az ilyen jellegű személyes odaszánása vezetett a diakóniai szolgálat kialakulásához, amelyről időrendben első alkalommal a Fil 1,1-ben olvassunk,²³ itt egymás mellett jelennek meg a püspökök és diakónusok (mindkettő többszámúban). Pontos feladataikra nem derül fény, de valószínűleg a közösség irányítását látták el, és talán a diakónusok nagyobb részt vállaltak a gyakorlati feladatokból (igehirdetés, tanítás), mint a püspökök.²⁴ Az azonban még itt sem bizonyos – éppen a többes számú alak miatt –, hogy ezekben már tisztségeként vagy funkcióként jelenik-e meg ez a két gyülekezeti feladat.²⁵ Fontos továbbá arról is említést tenni, hogy alkalmanként, ahogyan az pl. a 2Kor 11,13–15-ben látható, a diakónus és az apostol kifejezések egymás szinonimái is lehetnek. Sőt Pál számára fontosabb volt, hogy Isten diakónusaként tekintsenek rá a gyülekezetben,

²⁰ Vö. HENTSCHEL: *Diakonia*, 121k.

²¹ Vö. uo. 116–122.

²² Lásd KÄSEMANN: *Amt*, 174k.

²³ A Róm 16,1k-ben Fébé esetében a szolgálat alkalmi feladat, és nem tisztség. Állandó feladatának patrónusi, pártfogói tevékenysége tekinthető (16,2), alkalmi feladata pedig valószínűleg a levél kézbesítése lehetett. Ez azt is jelentette, hogy követ/szolgáló volt, aki, ha szükség volt rá, a levél tartalmát elmagyarázta, és a felmerülő kérdéseket megválaszolta. Feltételezhető, hogy emellett más feladattal is járt megbízatása a kenkhreiai gyülekezet részéről (lásd HENTSCHEL: *Diakonia*, 171k).

²⁴ Lásd Martin DIBELIUS: „*Bischöfe*” und „*Diakonen*” in *Philippi*, in: Karl KERTELGE (szerk.): *Das kirchliche Amt im Neuen Testament*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1977. 413–417. 416. Lásd továbbá HENTSCHEL: *Diakonia*, 175k.

²⁵ Jól látható, hogy a funkció felől a tisztség felé történik az elmozdulás az első század végére, mint ahogyan az is nagy valószínűséggel állítható, hogy az 1T im 3-ban már tisztségeként találkozunk a püspökkel és a diakónussal. Ugyanakkor a két feladat együttes megjelenése azt is valószínűsíti, hogy a két pozíció szoros összefüggésben állt egymással már az egészen korai időktől kezdve – a témához BEYER: *diakone,w ktl*, 89k.

mivel az apostolnak megbízólevélre volt szüksége, a diakónus tekintélye azonban az őt küldő személy tekintélyének felelt meg. Tehát Isten diakónusának autoritása megkérdőjelezhetetlen: az Úr szól általa.²⁶ Ez az eltérés abból adódik, hogy míg az apostolnál inkább a küldés aspektusa válik hangsúlyossá, addig a diakónusnál a küldés mellett a megbízatás tartalma és feladat kivitelezése is előtérbe kerül.²⁷

A deuteropáli levelekben Pál és munkatársai igehirdetői szolgálatára vonatkozik a kifejezés (vö. Ef 3,7; 6,21; Kol 1,23; 25). Az Ef 4,12-ben pedig összefoglaló neve mindazon feladatoknak,²⁸ amelyek a gyülekezet tagjaira várnak. Végül néhány speciális jelentéstartalmat is meg kell említeni Pálnál: a Róm 13,1–4-ben a pogány felsőbbiséget nevezi Isten szolgájának (13,6-ban a *leiturgos* kifejezés szerepel), illetve szolgálat névvel illeti a jeruzsálemieknek szervezett gyűjtést, kiemelve, hogy Isten küldetésében járnak (vö. Róm 15,31; 2Kor 8,4 – vö. ApCsel 12,25: a közösség megbíz valakit a gyűjtéssel és ennek átadásával), de tud a bűn szolgálatáról (Gal 2,17) is. A teljesség igénye nélkül, nézzünk meg két példát a szó alkalmazására Pálnál.

Róm 12,3–8: a szolgálatról elmondható:

„nincs isteni ajándék, ami ne lenne rögtön feladat is; nincs kegyelem, ami ne aktíválná az embert. A szolgálat nem pusztán következménye a kegyelemnek, hanem megjelenése és realitása is.”²⁹

Isten szabaddá teszi az embert, hogy szolgálatába fogadja, mivel csak egy mindentől és mindenkitől szabad ember teheti magát szolgává (1Kor 9,19: *duloó* – aktív aoristosban áll, egyébként az apostol mindig passzív formát alkalmaz, lásd Róm 6,18; 22; 1Kor 7,15; Gal 4,3).³⁰ A karizmák felsorolása (Róm 12,3–8) után, ahogyan az 1Kor 12,28–30-at követően is, Pál a szeretetről úgy beszél, mint ami mindezen képességek felett áll (Róm 12,9k – vö. 1Kor 13). A diakónia szolgálatának fontosságát, de a mibenlétét is elárulja, hogy a prófétálás és a tanítás közé kerül (Róm 12,7), tehát bizonyosan különbözik ezektől, mégis az evangélium hirdetéséhez köthető.³¹ Az is megállapítható, hogy ezek nem tisztségek, sokkal inkább alkalmanként gyakorolt karizmák, amelyek tekintélyüket az evangélium erejéből nyerik, és a hívek

²⁶ Vö. COLLINS: *Studies*, 112.

²⁷ HENTSCHEL: *Diakonia*, 133k.

²⁸ BEYER: *diakone,w ktl.*, 87, vö. COLLINS: *Studies*, 117–119.

²⁹ KÄSEMANN: *Amt*, 176.

³⁰ Vö. Wolfgang SCHRAGE: *Der erste Biref an die Korinther* (EKK VII/3), Zürich-Neukirchen, Benzinger-Neukirchener, 1999. 337.

³¹ Vö. HENTSCHEL: *Diakonia*, 144–145. Olyan értelmezéssel is találkozunk, amelyik a prófétálást kiemelve a sorból, megnevezés – feladat párokkal számol, ahol a szolgálat az adományok szétosztásában jelenne meg, amit egyszerűségben kell gyakorolni (Jean COLSON: *A diakonátus az Újszövetségben*, in:

számára a szolgálat által válnak elérhetővé,³² ugyanakkor elengedhetetlenek a gyülekezet létezéséhez. Ezért ezeket a karizmákat közösségben, a közösség javára kell gyakorolni. A felsorolás sorrendje nem rangsort vagy fontosságot jelöl. Az ajándékok szerinti szolgálat sokszínűsége a gyülekezet/az egyház erejét mutatja. Ha mindenkinek ugyanaz lenne a feladata, akkor ez éppen egymást oltaná ki, versengéshez vezetne, a különbözőség viszont erősíti az egymásra utaltságot, szükségessé teszi egymás támogatását. De ahogyan a szolgálatban, úgy a hatalomban sem lehet eltérés a tagok között, mivel „a gyülekezet nem lesz képes megmaradni közösségként, ha a hatalom eltorzítja a kapcsolatok dinamizmusát”.³³ Ebből adódóan, a szolgálatba küldés sem emberi hatalom által történik, hanem Krisztus küldi el az erre elhívottakat.

1Kor 12,4–6: mint egy Szentháromságbanba foglalva tárja elénk: a Lélek, aki a kegyelmi ajándékokat adja, a Fiú, Úr, akihez éppen a különféle szolgálatokban kötődünk és Isten, aki a ható erővel ajándékoz meg bennünket. Az apostol nyilván azért éppen az Úrhoz kapcsolja a szolgálat kifejezést, mert Úrként bízhat meg valakit szolgálattal, amely szolgálatnak, küldetésnek mindig konkrét célja van, és ugyancsak ennek a következménye, hogy a küldöttnek feladatával el kell számolnia.³⁴ A kegyelmi ajándékok nem léteznek forrásuk nélkül, ami nem más, mint Isten maga (12,7; 11), vagyis e három kifejezés csupán ugyanannak a történésnek különböző aspektusait jelenítik meg (a *diairesis*-nél nem a különbözőség, hanem a szétosztás a hangsúlyos³⁵). Ha azonban megfelelkezünk ezek ajándék-jellegéről és saját képességünként gondolunk ezekre a karizmákra, akkor mindaz, ami eredendően a közösség gazdagodását célozta, könnyen annak összeroppanásához vezethet.³⁶ Pál arra mutat rá, hogy a gyülekezetnek gyakorlatilag *minden* tagja megajándékozott a közösség tagjaként valamivel (lásd Krisztus-test képe³⁷). Ezért jelentheti ki teljes bizonyossággal, hogy a kegyelmi ajándékok lényege a szolgálatban áll: a közösség épülését kellett szolgálják (vö. Róm 12,3–8).³⁸ A karizma tehát szolgálat és aktivitás; és fordítva: a szolgálat és aktivitás karizma, annak minden formájában.³⁹

MOLNÁR Ferenc [szerk.]: *Diakónia, Diakonátus, Diakónus*. Kalocsa, Szent István Diakonátusi Kör, 1996. 65–91. 85k).

³² COLLINS: *Studies*, 136.

³³ Uo. 88.

³⁴ HENTSCHER: *Diakonia*, 141.

³⁵ Erik PETERSEN: *Der erste Brief an die Korinther*, Echter Verlag, Würzburg, 2006. 284.

³⁶ SCHRAGE: *Korinther*, 143.

³⁷ A Krisztus-test kép értelmezéséhez lásd Peter STUHLMACHER: *Az Újszövetség teológiája I.*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2017. (347–349).

³⁸ Jegyezzük meg, hogy az *Efezusi levél* ezt a gondolatot vezeti tovább, de itt az apostolok és próféták már érezhetően a múlt alakjai közé tartoznak, akiknek köszönhető az alap (Ef 2,20k). A jelent inkább az evangélisták, pásztorok és tanítók határozzák meg, akik a gyülekezet tagjait felkészítik a szolgálatra (Ef 4,11k), aminek célja azonban továbbra is megmarad: a „Krisztus testének építése”.

³⁹ COLLINS: *Studies*, 130–132.

De legalább ugyanennyire fontos, hogy a szó azért válhat ennyire karakteressé az apostol teológiájában, mert Jézus a szolgálat mintája, úgy az Atyával szemben, mint a tanítványokkal és végül az egész emberiséggel szemben. Ez a szolgálat pedig két részből állt: Isten igéjének hirdetése és odafordulás az emberhez. Pál diakónus-krisztológiájának tehát fő vonásai összhangban vannak a négy evangélium által megrajzolt Jézus-képpel.⁴⁰

2. A szinoptikus hagyományban Jézusnál a tanítás és cselekedet egységet képez, jól példázza ezt a *Hegyi beszéd* (Mt 5–7: tanítás) elhelyezése az evangéliumban, amit a Messiás aktív jótétevése (Mt 8–9: csodatörténetek) követ, és ehhez kapcsolódik közvetlenül a tanítványok kiküldése (Mt 10), akiknek ebből adódóan ugyanezen a két területen kell tevékenykedniük. Vagyis a tanítványok feladata annak a szolgálatnak a továbbélése, amit Jézus mutatott nekik szóban és tettben (vö. Mk 3,14k). A Názáreti egyértelművé teszi: elméleti keresztyénség nem létezik. Élete Isten odafordulása az elesettekhez, a társadalom peremén élőkhez, a bűnös emberhez, ami megalapozást a szeretet kettős parancsolatában talál (vö. Mk 12,28kk par).⁴¹ A szolgálat tehát magában hordoz mindennemű odafordulást a másik ember felé, a közösség vagy egyén valós igényeinek felismerését és ennek kielégítését, legyen az igehirdetés, vigasztalás vagy konkrét megvendéglés. Ezen belül speciális a harmadik evangélistára jellemző esetnek tekinthető, amikor kifejezetten asztali szolgálatra alkalmazza a kifejezést (Lk 4,39; 10,40; 12,37; 17,8⁴²). Bizonyára az sem véletlen, hogy az evangéliumok, amikor egy szóban kívánják összefoglalni Jézus életét, akkor éppen a *diakon*- szócsoporthoz esik a választásuk. Ismételten nézzünk meg néhány fontosabb helyet, amiből a szolgálat mibenlétére, tartalmára következtethetünk.

Mk 10,42–45 (par. Mt 20,25–28): a Zebedeus-fiak versengésére reagálva fogalmazza meg Jézus az alapvető különbséget a világban uralkodó viszonyok és a tanítványok helyzetét illetően. A kétféle életszemlélet között áthidalhatatlan az ellentét, amire Jézus az Emberfiát⁴³ említi példaként – saját magára utalva, aki nem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hogy ő adjon

⁴⁰ SÖDING: *Diakónia*, 33.

⁴¹ A témához lásd KÓKAINAGY Viktor: *A hegyi beszéd*, Budapest, L'Harmattan–KRE HTK Doktori iskola, 2007. 121–128.

⁴² A téma rövid összefoglalása HENTSCHEL: *Diakonia*, 294–297.

⁴³ A korabeli zsidó váradalmakban az Emberfia alapvetően, mint a végidők világot megítélő uralkodója, bírója és megmentője jelenik meg (Dán 7,13k, eth-Hen 37–71, 4Ezsd 13), akinek szolgálnak. Ezzel szemben itt egészen új vonása válik karakteressé: szolgál és szenved – életét adja másokért, ami feltételezően Jézus művének húsvét utáni kiértékelése (a témához lásd Udo SCHNELLE: *Theologie des Neuen Testaments*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2016. 136–141).

utasításokat „hanem hogy ő szolgáljon,⁴⁴ és életét adja váltságul sokakért.”⁴⁵ A 44. vers utalása a mindenki (rab)szolgájára (*pantón dulos*) egyértelművé teszi az alárendeltségét ennek a személynek, mint ahogyan azt is, hogy neki viszont már nincs alárendeltje. Ő a sor végén áll.⁴⁶ Az Emberfiának ez a szolgálata szabadságából és szeretetéből fakadt, eredménye az ember megváltása.⁴⁷ Nyilvánvalóan nem az asztal körüli szolgálatra történik itt utalás, hanem Jézus küldetésére. Egyértelműen kijelenthető, ezeken a helyeken a „diakónia” közelebbről nem meghatározható, a másik érdekeit a sajátunknál fontosabbnak tartó szolgálatot jelöli, aminek van egyfajta helyettes jellege. Ehhez a semmihez nem fogható mintát Jézus adja, aki saját életét is feláldozta⁴⁸ az emberek üdvösségéért. Jézus szolgálatának teljes mélységét Mt 12,17–21 bontja ki, ami Ézsaiás Isten szolgájáról⁴⁹ szóló kijelentéseit Jézusra alkalmazza: az elképzelhető legnagyobb szolgálat az önfeláldozás másokért. Itt a szolgáltni ige tehát Jézus „rendelkezésre

⁴⁴ Collins ezt úgy értelmezi, mint megbízatást: az Emberfia azért jött „... hogy teljesítse megbízatását, életét adja váltságul sokakért” (vö. *Diakónia*, 55k; 251k; *Studies*, 79–82.). A javaslat problematikusához lásd KOCSIS: *Szolgálatok*, 25.

⁴⁵ Ez az egyetlen logion, ahol az Emberfia-cím és a másokért vállalt váltság összekapcsolódik (Joachim GNILKA: *Das Evangelium nach Markus II.*, Zürich–Neukirchen-Vluyn, Benzger–Neukirchener, 1979. 100 – magyarul: <http://www.gff-szeged.hu/konyvtar/filestore/downloads/konyvtar/mark/> – utolsó letöltés: 2018. 10. 15.). Vegyük észre a perspektíva kitérülését is: míg a 43. versben egyértelműen még a közösség tagjait kell szolgálni, a 44. versben már ennél nagyobb kör sejlik fel (vö. Mk 9,35), az Emberfia esetében pedig bizonyosan kijelenthető, hogy meghatározhatatlan azon személyek köre (vö. 1Tim 2,6), akiknek a javát szolgálja önkéntes áldozata.

⁴⁶ Miközben azzal egyetérthetünk, hogy a *diakoneó* kifejezés hierarchikus kapcsolatot feltételez a küldő és küldött, illetve a hallgatóság és a küldött között, aki a küldőt képviseli, jeleníti meg ebben a szolgálatban, ez esetben nem nézőpont kérdése, melyik aspektusra helyezjük a hangsúlyt (vö. HENTSCHEL: *Diakónia*, 277), hiszen a mindenki rabszolgája elég egyértelműen mutatja, hogy ez alatt már nincs senki.

⁴⁷ Vö. SÖDING: *Diakónia*, 30k.

⁴⁸ A kijelentés annak ellenére értelmezhetetlen az Ézs 53,10–12 nélkül, hogy arra semmilyen konkrét utalást nem találunk a szövegben (sőt az ott szereplő *duleuein* igét le is cseréli a *diakoneinre*), hiszen a másokért elszenvedett váltságghalál innen válik teológiaiilag megragadhatóvá. Markáns eltérés: míg Ézsaiásnál a szolga pusztán elszenvedi ezeket az eseményeket, addig Márknál Jézus aktív cselekvését jelöli önfeláldozása (GNILKA: *Markus*, 104; vö. továbbá STUHLMACHER: *Teológia*, 134–137.) – nyilván ezért is lehet példája a szolgálatnak, ami szintén önkéntes. Az Ézs 53 hatástörténetéhez lásd KARASSZON István: *Ézs 53 az őskeresztységben*, in: *Uő.: Az Ószövetség fényei*, Budapest, Mundus, 2002. 223–232.

⁴⁹ Jegyezzük meg, hogy ezen a helyen a görög *pais* kifejezés szerepel, amely a héber *ebed* fordítása. Jelentése egészen hasonló a *diakonoshoz* és a *duloshoz*, „de nyomatékosabban kiemeli, mennyire szoros viszonyban áll a szolga urával; a paisz egyéb iránt gyermeket is jelenthet” – SÖDING: *Diakónia*, 33.

állását, proegzisztenciáját jelöli, amelynek csúcsa engesztelő halála,⁵⁰ de az eddig vezető utat is az engedelmesség jellemezte, ami a tanítványok létezését is meg kell határozza szemben a vetélkedéssel (vö. Mt 23,8–12). A Mk 10,42–45 lukácsi feldolgozása (Lk 22,24–27) azt mutatja, hogy ez az evangélium a logiont az utolsó vacsora sákramentuma eredetének elbeszéléséhez kapcsolja, amiben a gyülekezet Jézus egyszeri és megismételhetetlen szolgálatára emlékezett (vö. 22,19k), ahol a szolgálat etikai tartalmára helyeződik át a hangsúly.⁵¹ Érdekes eltérés a márki feldolgozáshoz képest, hogy itt kifejezetten az apostolokat hasonlítja a szerző az uralkodókhoz – ott a világban uralkodó viszonyokat hasonlította össze a gyülekezetben megjelenővel. Vagyis egyértelműen a személy válik Lukácsnál fontossá, a gyülekezetben szolgálónak tudatában kell lennie, hogy nem önhatalmú döntéshozó a közösségben, hanem megbízott, akinek autoritását Megbízója adja. Ezt jeleníti meg plasztikusan Jézus az elbeszélte történetben azáltal, hogy szolgál az asztal körül.⁵²

Mt 25,42–44: Találkozunk olyan véleménnyel, amely az itt felsorolt tevékenységekben a diakónia lényegét látja,⁵³ de úgy is értelmezhető a szöveg, mint amiben a diakónia/szolgálat az egyik eleme a felsorolásnak, ami csak a balkézre álló szolgálathoz kapcsolódva kerül szóba, és tulajdonképpen a szolgálak uralkodóval szembeni viszonyára utal.⁵⁴ Ugyanakkor le-
szögezhetjük, a szöveg ereje abban áll, hogy miközben a személyes segítségnyújtás, felelősségvállalás megkerülhetetlenségére mutat rá, arra is felhívja a figyelmünket, hogy ezekkel az esetekkel bármikor találkozhatunk a mindennapi életben. Ezek a cselekedetek tehát a keresztyének számára nem rendkívüliek, hanem hozzátartoznak a mindennapokhoz. De ennél többet is mond a szöveg: itt már *minden* nép oda van vezetve az Emberfia elé, és személyesen mindenkinek válaszolnia kell a kérdésre: te megtetted-e ezt?

ApCsel 6,1–6: ebben a könyvben összesen öt alkalommal találkozunk a *diakoneó* igével (1,17; 25; 20,24; 21,19), és a 6,1–6-ot leszámítva, mindenütt az apostolok megbízatásával, illetve Isten igéjének hirdetésével áll kapcsolatban.⁵⁵ Ha viszont ez így van, akkor joggal vetődhet fel bennünk a kérdés, helyesen értelmezzük-e az ApCsel 6,1–6-ban a

⁵⁰ KOCSIS: *Szolgálatok*, 26. Jézus diakóniájának ez volt az eredeti jelentése, és nem a mások segítése – COLLINS: *Diakonia*, 70.

⁵¹ COLLINS: *Diakonia*, 250k. Találkozunk olyan véleménnyel, amelyik az úrvacsora szereztetését tekinti a logion eredeti közegének (vö. GNILKA: *Markus*, 104k.; WEISER: *diakone,w ktl.*, 728.), más mindkettőt eredeti logionnak tartja, amelyet az Ézs 53 értelmezése kapcsol egybe – STUHLMACHER: *Teológia*, 136. Egy biztos, hat variációban jelenik meg az Újszövetségben, ami egyértelműen jelzi, Jézus eredeti szavával van dolgunk.

⁵² Vö. HENTSCHEL: *Diakonia*, 285–289.

⁵³ Vö. BEYER: *diakone,w ktl.*, 85.

⁵⁴ Vö. COLLINS: *Studies*, 98–100; *Diakonia*, 63–65.

⁵⁵ A témához lásd COLLINS: *Studies*, 156–158.; *Diakonia*, 212–215. Jegyezzük meg ehhez kapcsoló-

hetek feladatát, vagy inkább Collinsnak adhatunk igazat: az asztal szolgálata a házi istentiszteletet jelölné,⁵⁶ szemben az apostolok arámi nyelvű nyilvános igei szolgálatával.⁵⁷ Ez az értelmezés jobban megfelelne az ApCsel-ben egyébként megfigyelhető szóhasználatnak, valamint annak a ténynek is, hogy a kortárs szóhasználatból nem vezethető le semmiféle alárendelt, a karitatív tevékenységre szakosodott csoport jelölése ezzel a kifejezéssel.⁵⁸ Továbbá érthetővé tenné, a hetek miért misszionáriusként válnak ismertté, és jobban illene kiválasztásuk kritériumaihoz is, miszerint telve legyenek volt Lélekkel és bölcsességgel, amire kevés szükségük lenne, ha feladatuk valóban az asztalok körüli serénykedésre⁵⁹ korlátozódna. Egy biztosnak tűnik, Lukács kétféle szolgálatot említ: az asztalnál végzett (nem tudjuk, hogy ez étkezést jelöl, vagy pénzek kezelését) és az ige szolgálatát, mint ahogyan az is nagy biztonsággal kijelenthető, hogy ezzel nem egy új tisztséget jelöl.⁶⁰ Ezt értékelhetjük úgy, hogy a második szolgálat az első felett áll, mint ahogyan a tizenkettő rangban megelőzi a hetek csoportját,⁶¹ de úgy is olvasható a szöveg – és ez tűnik valószínűbbnek,⁶² hogy István körének eredetét így egészen Jézus tanítványaihoz vezethetjük vissza (ApCsel 6,6), akik maguk is *mindkét* szolgálatot⁶³ végezték. A görög anyanyelvűek feladata pedig abban állt, hogy a görögül beszélők között végezzék ugyanezt a

dóan, hogy Pált apostolnak sem nevezi az ApCsel (kivételem 14,4; 14), hanem tevékenységét evangélizálásként írja le (13,32; 14,7; 15 stb.), ahogyan a hetek feladata is ebben állt: az apostoli hagyományt továbbadni a pogányoknak (KÄSEMANN: *Amt*, 200k).

⁵⁶ COLLINS: *Studies*, 160; vö. továbbá *Diakonia*, 230k.

⁵⁷ Nyilván az imádság (6,4) is valamilyen liturgikus szolgálatra vonatkozik – vö. COLSON: *Diakonátus*, 68.

⁵⁸ HENTSCHEL: *Diakonia*, 344. Ugyanakkor az is tény, hogy ezzel Lk célja az volt, hogy a csoportot a tizenkettőhöz kapcsolja, beiktatásuk pedig az apostolok által egyértelművé kívánta tenni, hogy semmiféle konkurálás nincs a két csoport között (Uo. 345).

⁵⁹ Külön érdekesség, hogy a lukácsi kettős műben egyszer sem találkozunk a diakónus főnévvel, itt is a feladatot nevezi asztali szolgáltnak.

⁶⁰ Lásd HENTSCHEL: *Diakonia*, 335–337. Az asztali szolgálat feltüntetése vélhetően annak köszönhető, hogy a diakónus szó tágabb jelentéséhez ez a tartalom is hozzátartozott, amit Lukács ismert, és több helyen fel is használt már az evangéliumában (különösen Lk 12,35–48; 17,7–10 és 22,24–30). Lukácsnál az asztal körüli szolgálat a gyülekezetben szolgáló vezetőket felelősségének metaforikus képévé válik (Uo. 345k.).

⁶¹ Így véli KOCISIS: *Szolgálatok*, 29, de nem gondoljuk elfogadhatónak, hogy az apostolok imádsága és kézrátétele a heteket egyházi hivatallal ruházta volna fel (vö. SÖDING: *Diakonia*, 51).

⁶² Vö. SCHWEIZER: *Gemeinde*, 42k.

⁶³ Eltérően J. Colson véleményétől, aki úgy véli, az apostolok mellett kezdetektől szolgák lettek volna, és a konfliktus forrása az volt, hogy ezek a héberül beszélők közül kerültek ki (*Diakonátus*, 68). Így pl. az ApCsel 1,17; 25 esetében is a diakónia úgy jelenik meg, mint tartós feladata a tizenkettőnek. És később is azt látjuk, hogy az apostolok a javak gyakorlati szétosztásában is aktívan részt vettek (ApCsel 4,35–37; 5,2) – a témához HENTSCHEL: *Diakonia*, 321–323.

szolgálatot: a jótékonykodást és az igehirdetést.⁶⁴ Missziójuk egészen gyorsan új irányt vesz, amennyiben – és ezért válik nagyon hangsúlyossá szerepük az őskereszténység történetében – kifejezetten a pogányokat célozza meg (vö. ApCsel 11,19–26), ami pedig azzal a következménnyel járt, hogy a kereszténység önálló vallási közösséggé vált.⁶⁵

Vizsgálódásunkból arra következtethetünk, hogy a diakónia egy összefoglaló név, ami az evangélium hirdetését jelölte szóval és tettel, az pedig, hogy az Újszövetségben ezt a tevékenységet éppen a „*diakonia*” görög kifejezéssel adták vissza, jelzi, ez nem valamiféle tisztség, kompetencia vagy jog, hanem rendelkezésre állás: Istennek és az embereknek. Ez az értelmezés pedig ékesen tanúskodik arról, mit tett Isten értünk Jézus Krisztusban.⁶⁶ Bármelyik részét csökevényesíti el az ember, a tettet a szó javára vagy fordítva, maga a diakónia eredetileg szándékolt tartalma sérül, ami „*az üdvösség szolgálata*”.⁶⁷ Sajnos sehol nem találkozunk pontos feladatleírással a diakónusokra vonatkozóan,⁶⁸ miközben akinek szóltak ezek az írárok, nyilván tisztában voltak ezzel (lásd 1Tim 3,8–13). A fentiek alapján viszont talán nem tűnik túl merésznek, ha arra következtetünk, mivel a diakónus feladata – ahogyan minden gyülekezeti funkció⁶⁹ – folyamatosan formálódott, és illeszkedett a gyülekezet aktuális igényeihez, ezért nem csak nem kellett, de nem is igazán lehetett pontosan behatárolni.⁷⁰ A diakónus az egyház „szabadúszója” volt, aki folyamatosan ott segített, ahol szükség mutatkozott, és mind ebben küldőjét képviselte.⁷¹ Önmagában semmi nem karizma, de ha a másikért történik Jézus megjelenésével a másik számára, akkor bármi diakóniává válhat. A közösségben a karizmák és a tisztségek együvé tartoznak: a karizma valóságos csak a szolgálattal bizonyítható, autoritása pedig csak a szolgálónak lehet, amikor szolgálatát végzi!⁷² Ugyanakkor ez mégsem jelenti azt, hogy a szolgálattelvő személye teljességgel elhanyagolható, hiszen fontos volt kapcsolata az őt küldővel és viszonya a címzettekhez. Noha az igaz, hogy feladata főképpen az

⁶⁴ Semmi nem indokolja, hogy a szolgálatnak ezt a két formáját élesen elválasszuk egymástól (ahogyan pl. BEYER: *diakone, w ktl.*, 84.), sőt inkább ennek ellenkezője igaz. Nem véletlen, hogy az ApCsel 21,8-ban Fülöp evangélistaként jelenik meg.

⁶⁵ SCHWEIZER: *Gemeinde*, 39. A témához lásd STUHLMACHER: *Teológia*, 213–216; továbbá KÓKAI NAGY Viktor: *Az első keresztény mártír*, in: *Studia Theologica Debrecinensis*, 2008. 1. 21–37.

⁶⁶ Vö. SCHWEIZER: *Gemeinde*, 161.

⁶⁷ COLSON: *Diakonátus*, 76.

⁶⁸ Vö. SÖDING: *Diakónia*, 53k.

⁶⁹ Lásd KÄSEMANN: *Amt*, 193.

⁷⁰ Arról nem is beszélve, hogy a korai időkben nem is nagyon tettek tartalmi különbséget a megnevezések között. Inkább az tartható elképzelhetőnek, hogy egy-egy csoport valamely speciális nevet alkalmazott magára, esetleg ez állhat az ApCsel 6,1–7 háttérében is – lásd HENTSCHEL: *Diakonia*, 342k.

⁷¹ Vö. MUCSI: *Diakónia*, 37.

⁷² Vö. KÄSEMANN: *Amt*, 188.

üzenet pontos átadásában áll, de – és ez már az ókorban is elvárás vele szemben⁷³ – meg is kell tudnia magyarázni az általa közvetített üzenetet, és alkalmaznia – amennyiben szükséges – az adott helyzetre. A diakónus volt az a követ, aki nem csak továbbadta a rábízottakat, de kifejtette annak lényegét, és át is ültette a gyakorlatba.

Felhasznált irodalom

- BEYER, Hermann Wolfgang: diakone,w ktl., in ThWNT II. 1935. 81–93.
- COLLINS, John N.: *Diakonia. Re-Interpreting the Ancient Sources*, Oxford, Oxford University Press, 1990.
- COLLINS, John N.: *Diakonia Studies. Critical Issues in Ministry*, Oxford, Oxford University Press, 2014.
- COLSON, Jean: *A diakonátus az Újszövetségben*, in: MOLNÁR Ferenc (szerk.): *Diakónia, Diakonátus, Diakónus*, Kalocsa, Szent István Diakonátusi Kör, 1996. 65–91.
- DIBELIUS, Martin: „Bischöfe” und „Diakonen” in Philippi, in: Karl KERTELGE (szerk.): *Das kirchliche Amt im Neuen Testament*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1977. 413–417.
- FRUTTUS István Levente: *Diakónia és/vagy szociális munka?*, in: *Embertárs*, 2013. 2. szám. 137–148.
- GNILKA, Joachim: *Das Evangelium nach Markus II.*, Zürich-Neukirchen, Benzinger-Neukirchener, 1979.
- HENTSCHEL, Anni: *Diakonia im Neuen Testament*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2007.
- KARASSZON István: *Ézs 53 az öskeresztyénségben*, in: *Uő.: Az Ószövetség fényei*, Budapest, Mundus, 2002. 223–232.
- KÄSEMANN, Ernst: *Amt und Gemeinde im Neuen Testament*, in: Karl KERTELGE (szerk.): *Das kirchliche Amt im Neuen Testament*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1977. 173–204.
- KOCSIS Imre: *A szolgálatok és szolgálattelvők az Újszövetségben*, Budapest, Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, 2018.
- KÓKAI NAGY Viktor: *A hegyi beszéd*, Budapest, L’Harmattan–KRE HTK Doktori iskola, 2007.
- KÓKAI NAGY Viktor: *Az első keresztyén mártír*, in: *Studia Theologica Debrecinensis*, 2008. 1. szám. 21–37.

⁷³ HENTSCHEL: *Diakonia*, 128, lásd továbbá 182–184.

- KÓKAI NAGY Viktor: *Pneumatikus egyházvezetés*, in: FAZAKAS Sándor – FERENCZ Árpád (szerk.): „Krisztusért járva követségben...”, (Acta Theologica Debrecinensis 3.), Debrecen, 2012. 377–395.
- KREIDLER, Johannes: *A diakónusok a jelenlegi egyházi és társadalmi kihívások tükrében. Az állandó diakonátus négy évtizede Németországban*, in: Klemens ARMBRUSTER – Matthias MÜHL (szerk.): *A diakonátus teológiája*, Budapest, Vigilia, 2016. 14–23.
- LOUW, Johannes P. – NIDA, Eugene A.: *Greek-English Lexicon of the New Testament*, New York, United Bible Societies, 1989.
- MUCSI Zsófia: *Diakónia – Mit jelent a szó?*, in: FRUTTUS István Levente (szerk.): *Diakóniai Tanulmányok 2.*, Nagykovács, KRE-TFK Diakóniai Intézet, 2005. 27–38.
- PETERSEN, Erik: *Der erste Brief an die Korinther*, Echter Verlag, Würzburg, 2006.
- RENGSTORF, Karl Heinrich: *dou/loj ktl.*, in: ThWNT II. 1935. 264–283.
- SCHELKE, Karl Hermann: *Dienste und Diener in den Kirchen der neutestamentlichen Zeit*, in: Karl KERTELGE (szerk.): *Das kirchliche Amt im Neuen Testament*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1977. 220–234.
- SCHNELLE, Udo: *Theologie des Neuen Testaments*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2016.
- SCHRAGE, Wolfgang: *Der erste Brief an die Korinther*, Zürich-Neukirchen, Benzinger-Neukirchener, 1999.
- SCHWEIZER, Eduard: *Gemeinde und Gemeindeordnung im Neuen Testament*, Zürich, Zwingli Verlag, 1962.
- SÖDING, Thomas: „Nem azért, hogy neki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgáljon” (Mk 10,45). *A diakónia és a diakonátus, az Újszövetség fényében*, in: Klemens ARMBRUSTER – Matthias MÜHL (szerk.): *A diakonátus teológiája*, Budapest, Vigilia, 2016. 26–56.
- STUHLMACHER, Peter: *Az Újszövetség teológiája I.*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2017.
- WEISER, Alfons: *diakone,w ktl.*, in: EWNT I. 1980. 726–732.